

Пошуки української інтелігенції в повісті І.Нечуя-Левицького «Хмари»

XIX ст. увійшло в українську історію як «народницьке», як час великих суспільно-політичних і громадських рухів із національною домінантою, коли відбувалося формування політичного та культурного українства. Насамперед ідеї українства як окремої слов'янської нації відстоювали кирило-мефодіївці, які прагнули дати відповідь на питання: хто такі українці, яка історія українського народу. У художньо-естетичній формі такі самі питання ставив Тарас Шевченко, зокрема в поезіях «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Заповіт», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)» та ін. Його «Кобзар» став вісником національного відродження, що пробуджував самосвідомість українців.

У 50-их рр. XIX ст. з'являються перші культурно-просвітницькі осередки - «Громади». Уможливлені в конкретних суспільних умовах, натхнені ідеями великого Кобзаря, вони ставили на меті створення для простого народу недільних шкіл з українською мовою навчання, збирання та публікування фольклорних матеріалів, вивчення й пропаганду історії та етнографії України. Культурно-національному пробудженню українців сприяли організовані українською інтелігенцією громадські товариства «Просвіта». Головним завданням «просвітян» було поширення освіти серед народу, підвищення його загальнокультурного рівня і формування національної свідомості.

Таким чином, у другій половині XIX ст. з'являється нова генерація української інтелігенції, що вийшла з народу. До інтелектуальної еліти цього часу належали подвижники-просвітники П.Куліш, О.Кониський, М.Драгоманов, М.Костомаров і багато інших культурних діячів. До когорти «будителів національної свідомості» можна віднести і письменника І.Нечуя-Левицького, якого І.Франко називав - «всеобіймаюче око України». І.Нечуй-Левицький мав стійкі національні погляди на розвиток української нації і культури, що засвідчили і його літературно-художні твори.. Він наголошував на тому, що художній твір повинен відбивати українську специфіку зображуваного матеріалу, а саме «глибокий національний психічний характер народу» [2;18], «соціальний дух нації», «глибокий демократизм» [2; 20], «історичний характер розвитку держави» [2; 22]. Як зазначає літературознавець П. Хропко, повість „Хмари" (1871) стала „відповіддю письменника на болючі проблеми буття українського народу" [3; 4], „ У творі письменник перший в українській літературі звертається до теми висвітлення ролі і місця інтелігенції в національно-суспільному житті, показує взаємини інтелігенції з іншими верствами населення.

Митець зображує прогресивно налаштовану інтелігенцію, яка стала провідною силою народного руху, підхопивши нові ідеї, що запанували в XIX ст. в Європі й поширювалися в українському суспільстві. Пор. у Нечуя-Левицького: «Європейські ідеї почали вже заходити з наукою і все більше та

більше розходились поміж молодими людьми. Європейська просвіта, європейські ідеї ... хотів прикласти до життя свого народу й України. То був час після знесення панщини, коли починались трохи вольніші часи, коли вперше з-за границі були пущені нові наукові книжки, і філософські, і найбільше по натуральній історії— нові, нечувані й небачені. Європейські ідеї й наука показали новий світ, нове життя». Письменник називає праці, які читали молоді народовці: «було багацько писаних і літографованих перекладів нових європейських авторів: Ренана, Бюхнера, Фейербаха, Прудона, деякі заборонені цензурою твори Шевченка і багато дечого іншого». І. Нечуй-Левицький передає враження тогочасної інтелігенції від прочитання Шевченкової поезії: «Вплив був такий великий, як був великий Шевченків геній, що постеріг тайну народного серця й поезії.

— Висока поезія! невмируща поезія! — говорив Радюк. — Як читаєш, то всю душу обіймає й виносить високо, до самого неба! Тут усе життя нашої України, нашого народу.

— Божественна поезія! високі думи! — говорили разом Дашкович і Радюк.

— - От і ви, Ольго Василівно, будете говорить по-українській, не будете нехтувати мовою великого поета, як-от наші панії та городяни, і будете читати «Кобзаря». (Тут йдеться і про жіноче виховання. Прогресивні погляди щодо ролі жінки в суспільстві панували в інтелігентських колах).

Нове покоління шанувальників українства в Києві складалося переважно із студентів. Про тогочасні студентські товариства так пише І Нечуй-Левицький: «В цьому товаристві були паничі з усяких мішаних сім'їв, було навіть три католики з київських та волинських молодих дідичів, котрі походили з давніх українських сполячених сім'їв. Вони поприставали до українців і стали до спільної праці, назвавши себе знов українцями. Таких українців тоді звали «українофілами». Решта католиків, товаришів молодого Дуніна-Левченка, як тільки вгледіли на йому червону застіжку й мережану сорочку, зараз перестали заходити до його й одкасулись од його. Батьки й матері навіть забороняли їм мати знайомість з червоними стьожками та свитами. Це вже було перед самим польським повстанням з початку шістдесятих років».

Молода інтелігенція вирішила зблизитися з народом, розмовляючи його мовою, одягаючись в українське вбрання, дотримуючись українських звичаїв, співаючи народних пісень. Письменник детально описує національний одяг молодого Радюка –представника другого покоління інтелігенції.

«На молодому парубкові була проста чорна свита, але пошита не сільським кравцем. Зате ж сорочка була вишита заповлочною з шовком. Всі груди й комір були залиті червоними мережками. Червона стьожка й застіжка були оксамитові, на голові бриль був солом'яний, але не простий. Сині шаровари були широкі». Студенти пояснюють: «-Ми носимо народну свиту, бо ми *народовці*, стаємо на бік народу; ми націонали! Ми протестуємо нашою свитою проти деспотизму, який насів на нашу українську національність, на

нашу мову, на нашу літературу, на наше життя. Ми тим протестуємо проти всякого деспотизму і стаємо на бік нашого народу, боронячи його од панства, та ще й чужого, од впливу чужих мов, чужої віри... - *Націонали й народовці* — то тепер такі молоді люди, котрі говорять українською мовою, хочуть, щоб і жінки й діти говорили тією мовою, хочуть злитись з народом... просвічувать темний народ і піднімають його морально й матеріально».

Справі культурно-національного відродження сприяло заснування журналу «Основа» (1861-1862) - першого українського суспільно-політичного і літературно-мистецького видання в Петербурзі, в якому друкувалися етнографічні, літературно-художні та критичні праці П.Куліша, В. Білозерського, М.Костомарова, М.Максимовича та ін. І.Нечуй-Левицький про часопис згадує так: «Український журнал «Основа» зачепив національні питання, нагадав про занедбану українську літературу та мову. Нові й цікаві європейські наукові книжки розворушили в молодих нові думки та гадки. «Основа» ворухнула ідею народної просвіти. Справді настав час заходжуватися коло просвітності рідного краю, а найбільше темного народу. В Петербурзі Костомаров та Куліш вже заходились видавать «метелики» для читання народіві».

Народна освіта була основною рушійною силою культурного розвитку, засобом пробудження національної свідомості українців. Для підвищення загального освітнього рівня населення інтелігенція видавала популярні «метелики» - дешеві книжечки з україномовними текстами національної тематики, що стало одним із способів поширення грамоти серед простого населення. Ці книжечки поширювалися і в недільних школах. Ось як говорить про це народовець Радюк: «Просвітність повинна бути загальною для всіх. Ще двісті років передніше в Києві Феофан Прокопович устами свого «Псалмисти, сиріч дяка» сказав, що вчити треба всіх загалом, чи міщан, чи мужичків, бо просвіта повинна бути загальна й для всіх приступна.. За школи та читання в неділі та в свята для міщан та міських слуг, читання лекцій по усяких науках або читання поетичних просвітніх утворів, — сказав Радюк. — Європа вийшла з темряви і дійшла до високої культурності через науки та просвітність. Нам треба хоч потроху доганять Європу, щоб не опиниться далеко позаду, і піднімають розвиток сільських і міських мас. Підніметься наука в народі, то це само по собі вже потягне за собою й промислівство, і ремесло. Наука добере ключів до всякого замка й одчинить двері до світла, й добра, й добробуття в житті. Нам треба, що стосується до культури краю, закласти в Києві недільні школи й вечірні читання для старого й малого, щоб потроху сипать світло на темні маси. Подаймо прошення про дозвіл та й будемо по черзі ходити в ті школи та й читати. Може, в місті ще хтось знайдеться прихильний до цієї справи, то ми й тих залучимо й запросимо нам на підмогу. Ми станемо й тут до помочі й зготуємо гуртом усі популярні книжки для народу на українській мові по всіх науках, як це зробили чехи, як це вже давненько зроблено в Англії. Поділім між собою усі науки та й понапишемо коротенькі книжечки про кожну науку для народу. Розстараємось грошей, — тоді видамо книжечки для народу. Тим-то нам треба

завести суботні читання й для євреїв»

Інтелігенція засновувала недільні школи для простого народу. Ці події національно-культурного життя українців фіксує письменник у художньому творі: «Час був тоді й справді сприяючий просвітньому потягові молодих українців, їм було дозволено завести недільні та вечірні школи для убогих городян, а про народний театр їм одповіли, що коли цього ще нема навіть в Англії, то і в нас воно не повинно бути. Знайшлося чимало охочих до читання лекцій для народу. І в Києві з'явилися недільні школи. ...В Полтаві вже заходились коло недільних шкіл для міщан, задумали заводять читальні, навіть народний театр. Заходились коло етнографії». Розмови про активне культурно-просвітницьке життя ведуть персонажі твору: «Часом нам ще треба б попідкуватись етнографією, вивченням народу, бо ми його й досі гаразд не знаємо. Треба б завести історичний музей, бо тутечки ж в нас усеї ґрунт навантажений і промкнутий історичною давниною, — додав молодий Дунін-Левченко, — студенти іншої віри продражнили нас «культурниками». Нехай буде так: ми ще од часів Нестора були культурниками».

Думки про майбутнє народу письменник передає вустами професора Дашковича – інтелігента першого покоління: «Думаючи не раз про свій народ, я дійшов до такої гадки: щоб зрозуміть його світогляд і постерегти його будучі філософські принципи, треба роздивляться на наш народ не як на народ, відрізаний од сім'ї інших народів, а доконче вкупі з іншими народами, котрі йому рідніші, котрі ближчі до нашого народу по прикметах плем'я, мови, віри і т. д.».

Письменник докоряє старшому поколінню інтелігенції, а також засуджує політику сусідніх держав щодо неправдивого тлумачення української історії і, власне, визначення майбутнього українського народу: «Народні маси, тільки що визволені од панщини, темні і непросвітні. Просвічені верстви байдужні до долі рідного краю, позбивані з пантелику, а часом виявляють себе й шкідливими. Історія заплутала ще гірше ту плутанину. Сусідні народи нашкодили нам своїм безглуздим вмикуванням в наші справи та ще гірше поплутали їх..».

Молодий народовець Радюк закликає відстоювати свою національну самобутність на культурно-освітній ниві. Пор.: «Одно і єдине джерело, звідкіль поллється світ на Україну: просвітність та наука. Люди через те недобрі й лиходійні, що не тямлять нічого, нічого не знають про те, що вчиняють, казав ще Сократ. Як тільки в їх буде знання, вони втямлять, що то єсть добро, краса, правда й доброчинок. І вони тоді одвернуться од усього злочинного і повернуться до правди, краси, добра й доброчинку. Це свята правда! Усе лихо в світі сталось од нетямучості. Люди коять лихо знезнавки. Знання й просвітність — це одні й єдині золоті ключі, котрими ми одчинимо світлий рай для нашого краю, рай, повний зелених садків, повний збитків усякого добра, повний щастя й радощів, де не буде ні старця, ні бідноти, де всім буде добре, скрізь буде мирнота й спокій, і не буде ні зависності, ні ненависності, не буде людей зависних, не буде

ніякісінького ворогування, бо настане золотий час рівності, знання й просвітності». Радюк бачив Україну майбутнього такою: «Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засаджена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами й селами. Україна вставала перед ним з своїм гордим, поетичним і добрим народом, багатим і просвіченим, з вольним народом, без усякого ярма на шиї, з своєю мовою в літературі, з своєю наукою й поезією. І він неначе почув душею, як та поезія розвивається, мов рожа в садку, в розкішну, багату й вольну літературу. І перед його очима неначе розгортувалась театральна сцена, де він бачив все те уявки. Як той чудовий сон, бачив він такою Україну».

Картини майбутньої вільної багатой України Нечуя-Левицького перегукуються із Шевченковою мрією про Україну. Пор. «Ісаія. Глава 35»:

Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмига,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

...І пустиню опанують веселії села [4; 603].

Молода генерація інтелігентів, висунувши помірковану громадівську програму, намагається докласти зусиль на культурно-освітній ниві, але в неї ще замало діяльної сили, щоб розігнати «чорні хмари» над Україною. Метафоричний образ «чорних хмар» в повісті І Нечуя-Левицького уособлює добу чорної реакції, яку так характеризує автор: «Незабаром настав інший і гірший час. Усі добрі починання й заміри недоброхить мушили зникнуть. Вишивані сорочки та смушеві шапки злякали місцевих бюрократів. Вони під національною покривкою бачили щось страшне, зовсім не ті просвітні й культурні потяги та заміри, що крились нею. Добре не втямлені просвітні свіжіші європейські ідеї, прикриті смушевими шапками, злякали київських бюрократів та псалтирниць, мабуть, так, як налякали європейських псалтирників Галілейові гадки, що земля не стоїть, а крутиться кругом сонця».

Імперська влада відчувала небезпеку для свого існування від європейських ідей, просвіти для народу, наукової і культурної діяльності, тому робила все, щоб заборонити український національний рух. На це були націлені Валуєвський указ, пізніше Емський циркуляр, які забороняли українське слово, перешкоджали культурницькій діяльності громад.

У повісті І Нечуя-Левицького через мову автора, діалоги персонажів відтворено суспільні погляди української народницької інтелігенції 60-их років XIX ст. Письменник активізував у художньому тексті суспільно-політичну лексику, наукові терміни, засвідчив своєю мовною практикою розширення словника національної літературної мови. У цей період

українську літературну мову живило не лише народно-розмовне джерело, а й книжні елементи, запозичення з інших мов на позначення нових понять, які фіксували розвиток нових суспільних ідей, поступ людської думки.

Література

1. Твори І.С. Нечуя-Левицького: Навч. посіб.: В 2 кн.- К., 2003, Кн.1. – 560 с.
2. Нечуй-Левицький І.С. Сьогочасне літературне прямування//Правда. – 1878.-Т.ІІ. – С. 1-41.
3. Хропко П. Романи І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції // Українська мова і література в школі. - 1988. - № 11. - С. 3-10
4. Шевченко Т. Поетичні твори: В 3 т. –К., 1963, Т.1. -732 с.

Красавіна Валентина, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Чернігівського державного інституту економіки і управління